

Kultúrno-historický potenciál územia

Hrady

Hrabušický hrad (Marcelov hrad), zvyšky hradu z 13. stor. na Zelenej hore pri vstupe Hornádu do Slovenského raja (Hrdlo Hornádu). Výstavba hradu bola ukončená po tatárskom vpáde. V r. 1456 dobyli hrad levočskí mešťania a od toho času je v ruinách.

Vo vzdialenejšom okolí je niekoľko hradov, resp. ruín hradov:

Spišský hrad, je najväčším hradným komplexom v strednej Európe. Architektonicky najhodnotnejšou – do súčasnosti zachovanou dominantou hradu je románsky palác a útočištná (donjon) veža z polovice 13. storočia. Vybudovaním obrovského predhradia v polovici 15. storočia sa hrad zaradil medzi najväčšie hradné komplexy v Európe. Hrad je národnou kultúrnou pamiatkou a od roku 1993 je zapísaný do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Hrad je prístupný verejnosti od mája do októbra a v stálej expozícii ponúka výstavu archeologických vykopávok a stredovekých artefaktov (zbraní a pod.).

Gelnický hrad, (známy ako aj Thurzovský hrad), bol založený v r. 1234, aby ochraňoval bane, mesto a obchodnú cestu. V 17. stor. vyhorel a postupne začal chátrať. Hrad mal 14 podzemných chodieb. Dnes je v ruinách.

Markušovský hrad, gotický, bol postavený v roku 1284, tvorí opevnenú štvorkrídlovú stavbu. Najstaršou časťou hradu je obytná strážna veža. Po požiari renesančne prestavaný, dnes ruina. Časť hradu je možné rekonštruovať a využiť.

Richnavský hrad, stál na zrúbe nad riekou Hornád na juh od obce Richnava. Pravdepodobne vznikol v 2. pol. 13. stor. Slúžil ako strážny hrad. Od r. 1715 hrad pustol a dnes sú to nepatrné zvyšky.

Kaštiele, kúrie, mestské domy

V niektorých obciach územia sú zachované kaštiele a kúrie, ktoré po rekonštrukcii i keď finančne nákladnej, môžu slúžiť ako mimoriadne atraktívne pobytové miesta v cestovnom ruchu pre solventnú klientelu:

Betlanovce – renesančný kaštieľ bol postavený v r. 1564 –1568. Je najstarším a najkrajším renesančným kaštieľom na Spiši, je rodiskom Thurzovcov. Je to zaujímavá dvojpodlažná stavba s drevenou pavlačou dookola celého poschodia. Areál kaštieľa s dvoma kúriami v obci bol rekonštruovaný v r. 1955-60. Kaštieľ je jedným z prvých typov renesančných obytných kaštieľov bez fortifikačnej funkcie. Má mimoriadnu historickú hodnotu. Stavebno-technický stav je nevhodný, objekt si vyžaduje väčšiu rekonštrukciu.

– klasicistická kúria z pol. 19. stor. upravovaná v 20. stor. je blokovou jednopodlažnou stavbou ukončenou sedlovou strechou. Stavebno-technický stav je dezolátny, potrebná je generálna oprava.

– neskorobaroková kúria z 18. stor.

Spišský Štiavnik – renesančný kaštieľ z 16. – 17. stor., bol postavený na mieste stredovekého kláštora cistercitov

Spišská Nová Ves – Radnica z r. 1777 s honosným schodišťom, Provinčný dom z 15. stor. a Reduta, secesná budova z r. 1900-1905.

Hnilec – barokový kaštieľ z pol. 18. stor., prestavaný v 20. stor.

Širšie územie stredného Spiša poskytuje viacero bohatých lokalít:

Bijacovce – neskorobarokový kaštieľ z r. 1780-1785 s komplexom hospodárskych stavieb a parkom, v ktorom je v súčasnosti lesnícke učilište. V obci sa nachádza aj pôvodný románsky kostol z čias okolo r. 1260, goticky prestavaný v 17. a 19. storočí s fragmentmi nástenných malieb zo 14. stor.. Pri kostole je zbarokizovaná románska rotunda.

Gelnica – v roku 1435 povýšená na slobodné kráľovské banské mesto. Radnica vznikla v roku 1802 z pôvodného renesančného jadra pričlenením ďalších budov. Renesančné meštianske domy pochádzajú zo 16. a 17. stor.

Granč-Petrovce - neskorobarokový kaštieľ z 18. stor.

Hadušovce – renesančná kúria zo 17. stor.

Hincovce – klasicistická kúria z 18. stor., v 19. stor. prestavaná

Helcmanovce – kaštieľ v klasicistickom slohu z 19. stor.

Jaklovce – barokový kaštieľ z 18. stor., v 20. stor. prestavaný. Umiestnený je vo východnej časti obce Jaklovce, blízko vodnej nádrže Ružín

– klasicistická kúria z 19. stor.

Jamník – kúria

Krompachy – barokovo-klasicistický kaštieľ z 18. stor., barokovo-klasicist. mestský dom z r. 1763

Kluknava – pôvodne renesančný kaštieľ z r. 1715-20, barokovo upravený, je štvorkrídlovou jednopodlažnou stavbou s nárožnými vežami a nádvorím. Stavbu ukončuje manzardová strecha. Stavebno-technický stav je havarijný, časť objektu je nevhodne využívaná a časť chátra. Správcom objektu je obecny úrad, ktorý ho ponúka do prenájmu.

Levoča – gotická Radnica so zvonnicou, ktorá bola pri požiaroch v 16. st. poškodená a v r. 1615 prestavaná. Klietka hanby je z r. 1500, Thurzov dom s bohatou sgrafitovou výzdobou z r. 1903-1904, Dom Majstra Pavla, meštianske domy, Malý a Veľký župný dom, hradobné opevnenia obkolesujúce celé historické jadro mesta – pochádza z 13.st.

Margecany - barokový kaštieľ v Rolovej Huti

Markušovce – súbor troch kaštieľov a ôsmich kúrií predstavuje urbanisticko-architektonický komplex stavieb v rámci zástavby obce, ktoré vznikli v priebehu 16. a 17. stor. s ďalšími dostavbami, úpravami a prestavbami objektov v 16. – 19. storočí.

Z hľadiska cestovného ruchu je zaujímavý renesančný kaštieľ (z r. 1643 a v r. 1770 až 1775 rokokovo prebudovaný) v centrálnom areáli s parkom, hospodárskymi budovami, ktorý je využitý pre muzeálne účely - Vlastivedné múzeum Spišská Nová Ves (stála expozícia historického nábytku a hudobných nástrojov). Stav objektu je vyhovujúci.

Letohrádok Dardanely z roku 1775 je vybudovaný za kaštieľom. Je významnou pamiatkou rokokovej architektúry na Slovensku.

Nálepkovo – neskorobaroková radnica z r. 1850

Odorín – kúria,

Pol'anovce časť Korytné – kúria zo začiatku 19. stor.,

Richnava – kaštieľ z rokov 1715-20

Slovinky – klasicistická kúria z 19. stor.

Smolník – Dvorská komora – Kammerhof, zničená pri požiari v roku 1800. Trojičný stĺp stojí uprostred námestia. Kultúrny dom z r. 1828 mal na poschodí divadelnú sálu, jednu z prvých na Slovensku.

Spišský Hrhov – neobarokový kaštieľ s elegantným schodišťom a erbami V. Csákyho a manželky

Spišský Hrušov – kaštieľ renesančný z r. 1596, v 18. stor. zbarokizovaný, v 19. stor. klasicisticky upravený

Tvarožná – meštiacke domy zo 17.-19. stor.

Vlková – renesančný kaštieľ zo 17. stor., klasicisticky prestavaný v r. 1830

Vyšný Slavkov – baroková kúria z 18. stor.

Žehra-Hodkovce – kaštieľ v priestrannom parku s neskorobarok. dispozíciou postavený v r. 1703, bol v r. 1780 klasicisticky prebudovaný a v šesťdesiatych rokoch 19. storočia rozšírený v historizujúcom slohu. Po náročnej rekonštrukcii objekt v súčasnosti slúži pre zdravotnícke účely, perspektívne pre cestovný ruch. Okolo kaštieľa je dobre zachovaný anglický romantický park.

Kostoly, kláštory a kaplnky

Ťažisko vzniku spišských pamiatok bolo najmä v období neskororománskom a gotickom. Spiš je priamo posiaty ranogotickými kostolmi, z ktorých mnohé majú dodnes cenné gotické nástenné maľby.

Betlanovce – pôvodne gotický r.-k. kostol, z r. 1309, klenba z 2/2 18. stor. loď z 20. stor.

Dedinky – barokovo klasicistický kostol z r. 1835

Dobšiná – evanj. kostol a.v., budovaný zo staršieho kostola koncom 15 stor., v roku 1891 úplne prestavaný, mestská radnica postavená v neorenesančnom štýle roku 1870, vila Eugena Ruffíniho, objaviteľ a Dobšinskej ľadovej jaskyne

Hnilec – pseudogotický r.-k. kostol z r. 1894 - 97.

Hnilčík – pseudorománsky r.-k. kostol z r. 1882 – 85, – kaplnka z 19. stor.

Hrabušice – pôvodne románsky r.-k. kostol z pol. 13. stor., neskorogotický oltár z r. 1516-20.

Hranovnica – pôvodne neskororománsky kostol, koncom 14. stor. goticky prestavaný, v 17. až 19. stor. barokovo a klasicisticky upravený.

Kláštorko – zvyšky kartuziánskeho kláštora, archeologická lokalita z 13. st.

Letanovce – pôvodne neskororománsky r.-k. kostol z pol. 13. stor., v 18. stor. zbarokizovaný,

Smižany – ranogotický r.-k. kostol z 2/2 13. stor., po r. 1436 zaklenutá loď

Spišská Nová Ves – gotický r.-k. kostol Nanebovzatia Panny Márie zo 14. stor. Neogotická veža je svojou výškou 87 m najvyššou na Slovensku. Najkrajší vstup do kostola je cez južný gotický portál s kamenným reliéfom Korunovanie Panny Márie. V kostole sa nachádza súsošie Ukrižovania z dielne Majstra Pavla, renesančná fresková výzdoba, tabuľový obraz znázorňujúci umučeného Krista a Bolestnú Panu Máriu z roku 1500. V sakristii sa nachádza strieborná monštrancia zo 16. stor.

– evanjelický kostol je vybudovaný v klasicistickom slohu z r. 1790 - 96

– Malý kostol (slovenský) – barokový r.-k. kostol z r. 1723 - 31

Spišské Tomášovce – pôvodne gotický r.-k. kostol z 1/2 14. stor.. po r. 1846 klasicisticky prestavaný

Spišský Štiavnik – r.-k. kostol zo 14. stor., zbarokizovaný v 18. stor.

Stratená – neogotický r.-k. kostol z r. 1909, - drevená kaplnka z r. 1800

Vydrník – klasicistický r.-k. kostol z r. 1801, postavený na základoch gotického kostola z 13. stor.

V širšom okolí územia:

Arnutovce – gotický r.-k. kostol, zo zač. 15 stor., renesančná veža z 2/2 16. stor.

Behárovce – kaplnka sv. Michaela Archanjela z r. 1823,

Bijacovce – kostol z pol. 13. stor., neskôr niekoľkokrát prebudovaný. Drevený strop bol nahradený klenbou, ktorá porušila vzácne maľby, (sú zachované v podkroví),

– románska rotunda z 13. stor.

Brutovce – rímskokatolícky kostol zo 14. stor., v 18. a 20. stor. upravený, gotická rezba Madonny na oltári – 15. stor.

Bystrany – klasicistický r.-k. kostol, z r. 1779 – 84.

Danišovce – ranogotický r.-k. kostol, z r. 1270, klenba lode z 15. stor., bývalý hlavný gotický oltár a sv. Mária Magdaléna z r. 1410 sú v zbierkach Spišského múzea v Levoči.

Dravce – pôvodne ranogotický kostol sv. Alžbety vdovy z 13. stor., gotický oltár z 15. stor.

Dúbrava – pôvodne gotický kostol Jána Krstiteľa, v r. 1654 renesančne prebudovaný, prestavaný v 19. stor., zariadenie je neskororenesančné zo 17. stor.,

Granč - Petrovce – renesančný r.-k. kostol, z r. 1626, upravený r. 1815

Gelnica - Kostol Nanebovstúpenia Panny Márie zo 14. stor. Veža kostola dostala dnešnú podobu v r. 1867-1869. Evanjelický kostol bol postavený v klasicistickom slohu v tvare gréckeho kríža.

Harichovce – pôvodne gotický r.-k. kostol, z 15. stor., barokovo upravený, nástenná maľba J. Hanulu

Harakovce – ranogotický r.-k. kostol z 2/2 13. stor., renesančne prestavaný r. 1662 a 1693, klasicisticky upravený r. 1791 - gotický drevený oltár je dnes v kostole sv. Jakuba v Levoči, vnútorné barokové vybavenie je z 18. stor., lavice sú zo 17. stor.

- kaplnka pod Braniskom zo zač. 20. stor.

Helcmanovce – gr.-k. renesančný kostol z 16. stor., v 18. stor. barokovo upravený

Henclová – r.-k. kostol z r. 1889

Hodkovce – kaplnka z r. 1803

Hrišovce – kaplnka z r. 1830

Chrast' nad Hornádom – románsky r.-k. kostol r. 1302, r. 1642 rozšírená štvorcová veža a štyri apsidy, dnes sú len 3, gotické nástenné maľby a maľby J. Hanulu

Ľliašovce – r.-k. kostol z r. 1768 – 1770 a 1799

Jablonov – r.-k. kostol Márie Magdalény v klasicistickom slohu z r. 1827

Jaklovce – ranogotický kostol z 13. stor., upravený v 19. a 20. stor., nástenné maľby z 15. stor.

Jamník – pôvodne gotický r.-k. kostol zo zač. 14. stor. s renesančnou vežou so štítkovou atikou zo 17. stor., v r. 1951 novopostavený.

Jánovce – neskororománsky r.-k. kostol z 13. stor., zgotizovaný v 14. stor. a zbarokizovaný v 18. stor.

Kluknava – renesančný kostol z r. 1555, barokovo prestavaný v r. 1710.

Kolinovce – klasicistický r.-k. kostol z r. 1830

Korytné – klasicistický r.-k. kostol z r. 1816; – kaplnka z r. 1817;

Krompachy – barokovo-klasicistický r.-k. kostol sv. Jána Evanjelistu z r. 1782, a pseudogotický evanjelický kostol z r. 1883

Kurimany – barokový r.-k. kostol sv. Kvirína, postavený na starých základoch, interiér gotický – krstiteľnica, gotický oltár archy s plastikami z okruhu majstra Pavla z Levoče 1510, interiér z 18. stor.

Levoča - kostol sv. Jakuba, najväčší gotický kostol na Spiši zo 14. stor. V jeho interiéri sa nachádza 11 gotických a renesančných oltárov. Hlavný oltár je najvyšší got. oltár na svete. Pochádza z dielne Majstra Pavla (r. 1507-1517). Vzácnym umeleckým dielom sú nástenné maľby, najstaršie z nich sú zo 13. stor. kostol sv. Ladislava, zvaný aj jezuitský, aj čierny, alebo Nanebovzatia P. Márie, minoritský a gymnaziálny pochádza zo 14. stor. kostol Navštívenia Panny Márie, neogotický, je pútnickým miestom na Mariánskej hore nad mestom. Evanjelický kostol bol postavený v tvare gréckeho kríža v r. 1825-1837, kostol a kláštor minoritov pri Košickej bráne - neskorobarokový z 18. stor., sv. Ducha na mieste románskeho kostola.

Lúčka – klasicistický r.-k. kostol Kráľovnej sv. Ružena z r. 1837;

Markušovce – pôvodne neskororománsky r.-k. kostol z 13. stor., bohatý a historicky vzácný interiér

Margecany – kostol z r. 1825,

Matejovce n / Hornádom – ranogotický r.-k. kostol z 12. stor., úpravami stratil pôvodný charakter

Mníšek nad Hnilcom – evanj. kostol z r. 1787, kat. kostol z r. 1829

Nálepkovo – katolícky barokový kostol z r. 1770 s interiérom zo 16. stor.,

- evanj. Klasicistický kostol z r. 1785

Nížné Repaše – gréckokat. kostol zo 14. stor. renesančne zaklenutý v 17. stor., interiér z 18. stor.

Nížný Slavkov – kat. gotický kostol z 13. stor. , obnovený v r. 1890, – prícestná kaplnka z 19. stor.

Odorín – neskororománsko-ranogotický r.-k. kostol z 3/4 13. stor., v 15. stor. prebudovaná klenba, zbarokizovaný v 18. stor., v interiéri neskorogotická socha Madony. Baroková fara z r. 1826, klasicisticky upravená.

Olcava – neoklasicistický r.-k. kostol z konca 19. stor., gotická socha Madony zo 14. stor., interiér z časti zo 17. a 18. storočia.

Olšavica – gotický gr.-k. kostol z r. 1308, koncom 17. stor. zaklenutý s barokovým a klasicistickým interiérom.

Ordzoviany – ranogotický r.-k. kostol sv. Antona Pustovníka z pol. 13. stor. , v 17. stor. prestavaný, – prícestná kaplnka sv. Juliána z 18. stor.,

Pažica – kaplnka sv. Rozálie z r. 1663 rokokovo upravená, – kaplnka sv. Jána Nepomuckého z r. 1776

Pol'anovce – pôvodne gotický r.-k. kostol, úpravy z r. 1765, náhrobné platne z r. 1442 a 1501,

Pongrácovce – r.-k. kostol sv. Stanislava z konca 13. stor., gotické nástenné maľby zo 14. stor., gotická socha Madonny, socha sv. Sebastiána z 15. stor., – baroková kaplnka z 13. stor. so sochou sv. Jána Nepomuckého;

Poráč – klasicistický gr.-k. kostol z r. 1773 –76

Richnava – novogotická kaplnka z 19. stor.

Rudňany – r.-k. kostol z 2/2 19. stor.

Slatvina – ranogotický r.-k. kostol z 2/2 13. stor., nástenné maľby zo 14. stor. neodkryté, kamenná krstiteľnica zo 14. stor., interiérom z 18. a 19. stor.

Slovinky – klasicistický gr.-k. kostol z r. 1808,

Smolník – r.-k. kostol sv. Kataríny z r. 1332 bol po požiari v roku 1800 barokovo prestavaný, ev. kostol z r.1787 a radnica z r. 1721

Smolnícka Huta – novorománsky kat. kostol z r. 1751, upravený v r. 1924

Spišský Hrhov – ranogotický r.-k. kostol sv. Šimona a Júdu z 13. stor. s barokovým interiérom zo 17. a 18. stor., obnovený r. 1708, štítková renesančná atika so sgrafitom

Spišský Hrušov – pôvodne gotický r.-k. kostol z 13. stor., prestavaný v 17. a 18.stor., gotický zvon z r. 1521

Spišské Podhradie – pôvodne gotický r.-k. kostol Narodenia Panny Márie z 13. stor. s gotickou krstiteľnicou z 15. stor. Evanjelický kostol z r. 1799-1808, Mestský špitál – kláštor Milosrdných bratov. Rehoľa Milosrdných bratov tu založila najstaršiu riadnu nemocnicu na Spiši. Židovská synagóga je jednou z mála zachovaných židovských synagóg na Spiši. Spišská Kapitula sa v 13. stor. stala sídlom spišského prepoštstva . Od roku 1647 tu pôsobili Jezuiti a od roku 1776 sa Kapitula stala sídlom cirkevnej správy(biskupstvom) celého Spiša, Liptova a Oravy. Za zmienku stojí rom.-got. Katedrála sv. Martina z r. 1275, Biskupský palác z pol. 13. stor., neskôr barokovo upravený, Hodinová veža – vstupná brána do bývalého francúzskeho parku a Hradobné opevnenie z 15. stor., vysoké 4-5 metrov a široké asi 1 meter.

Spišský Štvrtok – kostol sv. Ladislava s románskymi oknami na veži kostola, zbarokizovaný v r. 1693. V r. 1473 pristavaná gotická Kaplnka Zápoľských s oltárom z konca 19. stor. s obrazom Nanebovzatia P. Márie z r. 1450, najkvalitnejšia gotická stavba na Slovensku.

– ranobarokový kláštor minoritov pochádza z r. 1668

Spišské Vlachy – pôvodne románsky farský r.-k. kostol sv. Jána Krstiteľa z 13. stor. Po r. 1434 prestavaný do neskorogotického slohu. K vzácnym pamiatkam v kostole patrí krucifix z dielne Majstra Pavla a dvojdielna bronzová gotická krstiteľnica.

– evanjelický kostol barokovo klasicistický pochádza z r. 1787, vežu k nemu dobudovali neskôr.

– Mariánsky stĺp je z r. 1728 a gotická radnica z 15. stor.

Štós – gotický katolícky kostol z 15. stor., evanjelický kostol z r.1786

Štóske sedlo – pútnický kostol sv. Márie z r. 1757

Švedlár – gotický r.-k. kostol z polovice 14. stor., v polovici 17. stor. zbarokizovaný , - bronzová krstiteľnica z r. 1360 od majstra Konráda , - evanj. kostol klasicistický z r. 1787.

Teplička n. Hornádom – pôvodne gotický kat. kostol zo 14. stor., v r. 1775 zbarokizovaný

Tichý Potok – gr.-k. gotický kostol zo zač. 14. stor., v r. 1696 barokovo prestavaný

Torysky – gr.-k. kostol z r. 1861

Tvarožná – gotický r.-k. kostol z 13. stor., klasicisticky upravený a evanjelický barokovo klasicistický kostol z r. 1778

Úhorná – barokový kat. kostol z r. 1749

Úloža – barokový r.-k. kostol z 18. stor.

Vítkovce – ranogotický r.-k. kostol z 2/2 13. stor., s renesančnou klenbou, upravený v 19. stor., v interiéri gotické pastofórium, zvyšky nástenných malieb zo 14. stor.

Vlková – neskorobarokový r.-k. kostol z r. 1779 postavený na mieste kostola zo 14. stor., interiér – gotický oltár z r. 1480

Vyšný Slavkov – r.-k. kostol z r. 1884, socha panny Márie zo 14. storočia.

Vyšné Repaše – pôvodne gotický kat. kostol sv. Kataríny Alex., zo 14. stor., v r. 1730 zbarokizovaný s bohatým interiérom, – kalvária z 18. stor. v ľudovom baroku, – kaplnky z 18. a 19. stor.

Závada – kat. pôvodne gotický, v 18. stor. prestavaný kostol

Závadka – gr.-k. kostol z 18. stor.

Žehra – ranogotický kostol sv. Ducha začali stavať v r. 1245 - 70. Je typickou stavbou prechodného obdobia. Najvýznamnejšie sú nástenné maľby, je nimi pokryté celé presbytérium a severná stena lode. Najstaršie maľby pochádzajú z konca 14. stor. Vzácné je i zariadenie kostola – kamenná krstiteľnica z 13. stor., oltáre a kazateľnica zo 17. stor., gotická oltárna skriňa z r. 1663.

Žehra – Hodkovce – kaplnka z r. 1803 s hrobkou Csákyovcov.

Mestské pamiatkové zóny a rezervácie

V meste Spišská Nová Ves sa nachádza pamiatková zóna s týmito kultúrno – historickými celkami:

- Spišská Nová Ves – mestská pamiatková zóna
- gotický kostol zo 14. st. (katolícky)
- najvyššia kostolná veža (neogotická) na Slovensku (87 m) s vyhlídkou
- evanjelický kostol z roku 1796
- námestie šošovkovitého tvaru (najväčšie na Spiši)
- Provinčný dom, Radnica – budova v klasicistickom štýle
- Reduta – secesná budova z roku 1900

V širšom okolí územia NP SR sú ďalšie pamiatkové zóny, pamiatkové rezervácie:

Spišské Vlachy

- mestská pamiatková zóna
- stredoveké mestečko založené v 2.pol. 12. storočia
- neskorogotický kostol sv. Jána Krstiteľa z 1.pol. 13. storočia
- gotická radnica z 15. stor. s kaplnkou
- Mariánsky barokový stĺp z r.1728

Markušovce

- pamiatková zóna
- zvyšky gotického hradu z 2. pol. 13. storočia
- renesančný kaštieľ z r. 1643
- letohrádok Dardanely z r. 1778 s expozíciou klavesových nástrojov
- neskororománsky kostol z 13. storočia.

Gelnica

- mestská pamiatková zóna
- zvyšky gotického hradu z 13. stor.
- meštiacke klasicistické a barokové domy s typickou manzardovou strechou
- banícke domy spišského typu
- gotický kostol z 13. stor., prestavaný v 14.stor., s hodnotným interiérom
- banícke múzeum
- kamenný most cez rieku Hnilec – technická pamiatka

Smolník

- pamiatková zóna
- rímskokatolícky kostol sv. Katatíny, z r. 1332, v r. 1800 barokovo prestavaný
- radnica z roku 1721,
- pôvodný renesančný dom bývalej banskej komory,
- bývalý prícestný hostinec z 19. stor.

Uhornianske jazero z r. 1768 – technická pamiatka

V okrese Levoča sú dve **mestské pamiatkové rezervácie** (Levoča, Spišská Kapitula), jedna **mestská pamiatková zóna** (Spišské Podhradie), dve **pamiatkové zóny ľudovej architektúry** (Nižné Repaše a Torysky) a pamiatky zapísané do svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO.

Levoča

- starobylé námestie s meštianskými domami
- hradby z 13. st.
- evanjelický kostol
- chrám sv. Jakuba – gotika, s najvyšším oltárom (18,6m) z dielne Majstra Pavla
- gotická radnica, prestavaná v r. 1615
- Thurzov dom
- Mariánska hora s neogotickým kostolom

Spišská Kapitula

- Katedrála sv. Martina, neskororománska stavba z r. 1275, dostavaná v gotickom slohu, bohatá výzdoba
- Biskupský palác, románsky, barokovo upravený
- Hodinová veža z r. 1739
- Kanonické domy, gotické a renesančné, neskôr barokovo prestavané
- Hradobné opevnenie – z 15. stor. , široké 1 m a vysoké 4-5 m.

Do svetového kultúrneho dedičstva UNESCO sú zapísané:

- Spišský hrad – hradný komplex z 12. storočia
- Spišské Podhradie a Spišská Kapitula
- románsko – gotický kostol sv. Ducha v Žehre (r. 1274) so vzácnymi freskami z 14. a 15. storočia

Nižné Repaše a Torysky sú pamiatkové zóny ľudovej architektúry:

- zachovaná ľudová architektúra a kultúra

História ľudskej činnosti

Tento prvok primárnej ponuky cestovného ruchu predstavuje špecifickú ponuku, ktorá je výsledkom bežnej ľudskej činnosti, ľudí pôsobiacich na tomto území v dávnej aj nedávnej minulosti. Fakty o spôsobe života prinášajú archeologické nálezy, pozostatky a svedectvá o baníckej a hutníckej minulosti, historické cesty, ktoré prechádzali územím a zachované technické pamiatky.

Archeologické náleziská :

Nálezy v území:

- **Čingov, Smižany** – Hradisko , nálezy z mladšej doby kamennej, osídlenie od paleolitu po stredovek, púchovské a slovanské hradisko, veľkomoravský hrob,

- **Kláštorský raj**, Slovenský raj – mladšia doba kamenná, doba bronzová, železná, kartuziánsky kláštor, nálezy z 13. stor.
- **Čertova díra**, Slovenský raj – paleontologické nálezy
- **Zelená hora**, Slovenský raj – koniec doby kamennej, bádenská kultúra, zbytky kamenného hradu
- **Medvedia jaskyňa**, Slovenský raj – paleontologické nálezy, triasové vápence, bohatá kvapľová výzdoba, kosti jaskynného medveďa
- **Čertova sihot'**, Slovenský raj – hradisko z neskorej doby bronzovej
- **Vydrník** – sídlisko z doby veľkomoravskej ríše
- **Smížany** – veľkomoravské sídlisko, r. 1246 obec kráľovských psovodov

Náleziská v okolí územia:

- Dreveník, Spišské Podhradie – z eolitickej doby, doba kamenná, bronzová
- Myšia hôrka pri Spišskom Štvrtku – ojedinelý nález, otomanská kultúra (3500 rokov). Najstaršia známa kamenná architektúra na území Slovenska – opevnená osada mestského charakteru zo strednej doby bronzovej.
- Vitkovce – hradisko z doby železnej
- Šarkanova díra, Galmus – jaskyňa s nálezmi bukovohorskej kultúry
- Homološova díra, Poráčska dolina – mladšia doba kamenná
- Matejovce – mladšia doba kamenná, doba bronzová
- Spišské Vlachy – praveké osídlenie
- Chrást nad Hornádom – rotunda
- Bijacovce –
- Šarvanec (Beharovce) – primitívne štiepané kamenné drobnotvaré nástroje z obdobia 80 – 40 tis. r. pred n.l., hradisko z paleolitu
- Krigov, pri Pavľanoch – základy jednoloďového románskeho kostola a obydlí
- Zalužany pri Nemešanoch – základy ranogotického kostola
- Ordzovany – lineárna keramika

Na území sa nachádzajú stopy z osídľovania najstaršími Slovanmi z predveľkomoravského obdobia.

Stredoveká banícka a hutnícka história a jej pozostatky :

Banícke múzeum v Gelnici chráni a uchováva exponáty a nástroje z baní Hnileckej doliny. Expozície sú inštalované v budove bývalého mestského magistrátu.

Expozície:

baníctvo - staršia a novšia banská technika, hámornícka výroba, stredoveké cechovníctvo a remeslá, osvetľovacia technika - vývoj, klinčíkárstvo, výroba železného tovaru - fir. Antony, geolog. expozícia, izba baníka, vchod do bane v skutočnej veľkosti, modely výťažby rudy a vody, klopačky (zvony), sviatočné uniformy baníkov, obraz Smrť baníka, gelnická Madona, mučiareň - dereš a i.

Okrem stálych expozícií Banícke múzeum usporadúva výstavy (5 - 6) vlastné a prevzaté, prednášky, besedy, čítanie povestí, derešovanie pod holým nebom, pasovanie baníka a iné.

Staré banícke a hutnícke obce a miesta:

V obciach územia NP SR:

- **Bindt, Hnilčík** – pozostatky baní na Cu a Fe rudu
- **Roztoky, Hnilčík** – pozostatky starých banských štôlní
- **Havrania dolina, Mlynky** – ťažba medenej a železnej rudy, v 19. stor. vysoká pec a hámre
- **Hnilec** – v 14. – 16. stor. dolovali Ag rudu, v 19. stor. tu boli hámre,
- **Smížany** – hutníctvo , vysoká pec do r. 1886

- **Stratená** – v r. 1723 vysoké pece – až do r. 1927
- **Dobšiná** – je to najvýznamnejšia stredoveká banícka obec (Ag, Cu, Ni, Fe, kobalt) v Slovenskom Rudohorí (v neďalekej Lániho hute bola prvá vysoká pec na Slovensku, v r. 1680).
- **Mlynky** – ruda Cu, Fe, vysoká pec a hámre, staré štôlne v okolí,

V okolí:

- Rudňany – 6 storočí ťažba Ag, Cu, Hg, v 20. stor. Fe ruda
- Smolník – od 13. stor. slobodné banské mesto, v 19. stor. útlm baníctva
- Slovinky – od 13. stor. Cu, potom aj Ag, Fe až do r. 1989
- Kropachy – tri hutý už v r. 1574, ťažba Au, Cu a Ag
- Gelnica – od r. 1435 slobodné banské mesto, ťažba Au, Ag, Cu a Fe, v okolí značné pozostatky po banskej činnosti
- Štós – ťažba Cu, Ag, Fe, v 18. stor. výsady banského mestečka
- Švedlár – banská osada v 14. stor., najväčší rozmach v 17. – 18. stor., bane na Cu , banský úrad
- Kojšov a Folkmar – zvyšky baní a hámrov na železo a med
- Helcmanovce – baníctvo od 14. stor.
- Mníšek nad Hnilcom – stredoveké banícke mestečko, bane, vysoká pec, hámre
- Nálepko – dolovalo sa tu Cu, Fe, vysoká pec, hámre
- Tatarkov kríž – sedlo medzi Gelnickou a Slovinkami. Spracovanie Cu v predhistorickej dobe, štôlne stredovekých baní
- Jaklovce – banícka osada od 13. stor.
- Prakovce – banícka osada, v 18. a 19. stor. železiarne, hámre, zlievareň a od 1810 vysoká pec
- Turzov pri Gelnici – v okolí pozostatky banských štôlní
- Margecany – pôvodná banícka osada, bane na Fe, Ag, v časti Rolova huta bola v 19. stor. huta na Cu
- Žakarovce – banská osada zo 14. stor., ťažba a spracovanie Cu, Fe od 17. stor., banícke murované domy

Technické pamiatky

V území:

- **Betlanovce** – mlyn
- **Letanovský mlyn**, Slovenský raj – Kartuziánsky kamenný most, novozrekonštruovaný
- **Spišská Nová Ves** – súbor kandelábrov pred budovou Reduty, z r. 1905
- **Spišská Nová Ves** – lisovňa tehál, z r. 1887
- **Spišská Nová Ves** – rušňové depo, z r. 1872
- **Novoveská Huta**, Spišská Nová Ves – kamenný cestný most
- **Klauzy**, Slovenský raj – vodná nádrž z 1. pol. 18. stor.
- **Spišské Tomášovce** – kováčska vyhňa z 2. pol. 19. stor.
- **Rakovec**, Mlynky – malá vodná elektráreň, turbogenerátor 2x250 kVA,

V okolí:

- Dravce – gotický kamenný most z 15. stor.
- Spišský Hrhov – renesančný kamenný most zo 16. stor.
- Gelnica – dvojarkádový kamenný most z 19. stor.
- Kluknava, Štefanská Huta – drevený krytý most s rozpätím 28 m, z r. 1832
- Švedlár – krytý drevený most cez Hnilec z 19. stor.
- Iľašovce – liehovar, z r. 1920
- Stará Maša, Kropachy – železiareň, – elektráreň, z r. 1889
- Poráč – chlebová pec
- Rudňany – starý závod – portál štôlne z r. 1795
- Spišské Vlachy – liehovar, Mlynská ul. , z r. 1920

- Spišské Vlachy – kováčska dielňa, ul. SNP, z pol. 19. stor.
- Kojšov – píla
- Poľanovce – kováčska vyhňa
- Spišské Podhradie – mlyn, – modrotlač, farbiarska dielňa, – lisovňa oleja